

BİLGİ TOPLUMUNDA ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİTİMİNİN ÖNEMİ VE GEREKLİLİĞİNE İLİŞKİN BİR ÇALIŞMA

Dr. Öğrt. Üyesi. Mehmet Tahir Karaboğa
Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi
tahirkaraboga@mersin.edu.tr

Özet

Günümüzde bilgi toplumu ya da endüstri sonrası toplum olarak nitelendirilen bir toplum tipiyle karşı karşıya olduğumuz kabul edilmektedir. Bu toplumda bilgi en değerli sermaye ve önemli bir güç olarak ön plana çıkarılmaktadır. Bilgi çağı ile birlikte büyük bir bilgi birikimi meydana gelmiş bu da beraberinde teknolojik, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişim ve değişimlerin önünü açmıştır. Bilgi çağında bilgiye ulaşan, bilgiyi işleme yeteneğine sahip bireylerin çokluğu toplumların başarılı olduklarının bir göstergesi sayılmaktadır. Günümüz eğitiminin en önemli amaçlarından biri, bireyi çağın değişen koşullarına hazırlamak, çağın ihtiyaçlarına uygun bilgi ve becerilerle donanımlı ve esnek bireyler olarak yetiştirmektir. Bilgi toplumunun en önemli unsurlarından birisi de eleştirel düşünmedir. Eleştirel düşünme eğitimi toplum açısından teknolojik gelişmişlik ve ekonomik refah getirmesi, bireyler için ise dil, kişilik özellikleri, sorun çözme becerisi, yaratıcılık ve zihinsel kapasitelerinin gelişmesi açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada; eleştirel düşünme becerilerinin kazandırılmasında dikkat edilmesi gereken noktalar nelerdir? Eleştirel düşünme eğitimi olumsuz yönde etkileyen faktörler nelerdir? Etkili ve verimli eleştirel düşünme eğitimi için eğitim sisteminin, okulların ve öğretmenlerin göz önünde bulundurmaları gereken hususlar nelerdir? Öğrencilerin etkili eleştirel düşünme becerisi kazanabilmeleri için ne yapmaları gerekiyor, kendilerine hangi imkân ve koşulların sağlanması gerekiyor? gibi sorulara yanıt verilmeye çalışılarak bir tartışma yürütülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bilgi Toplumu, Düşünme, Eleştirel Düşünme, Eleştirel Düşünme Eğitimi.

A STUDY ON THE IMPORTANCE AND NECESSITY OF CRITICAL THINKING TRAINING IN THE INFORMATION SOCIETY

Abstract

Today we are confronted with a type of society characterized as "information society" or "post-industrial society". In this society, information is placed on the forefront as the most valuable capital and important power. With the information age, a great accumulation of knowledge has occurred, which has brought technological, social, economic, political and cultural developments and changes. The number of individuals who have the ability to process information and access information in this age is considered to be a sign of the success of societies. One of the most important aims of today's education is to train the individual as flexible, equipped with the knowledge and skills appropriate to the needs of the age and prepare them for the changing circumstances of the age. One of the most important elements of information society is critical thinking. Critical thinking education is very important for the society in terms of technological development and economic prosperity and important for the individual to develop language, personality traits, problem solving skills, creativity and mental capacity. In this study a discussion is being conducted by trying to answer the following questions: What are the important things to be aware of in the acquisition of critical thinking skills? What are the factors that affect critical thinking education in negative way? What are the educational system, schools and teachers need to consider for effective and productive critical thinking education? What needs to be done to enable students to gain effective critical thinking skills, what opportunities and conditions must be provided to them?

Keywords: Information Society, Thinking, Critical Thinking, Critical Thinking Education and School

GİRİŞ

Düşünme gücü sayesinde insanoğlu milyonlarca yıl hayatta kalarak, günümüze kadar varlığını sürdürerek alet yaparak, kültür üreterek, tarih ve gelenek ortaya koyarak büyük medeniyetler kurabilmiştir. Tarihsel süreçte düşünme eğitimi ve gücü toplumlara sosyal düzen, uyum, teknolojik araç ve gereç, yenilik ve icat dolayısıyla da refah ve zenginlik getirmiştir. Düşünme eğitiminin, birikimi, niteliği ve kalitesi bakımından doruk noktasına ulaştığı toplum bilgi toplumdur. Bilgi toplumları teknolojik, ekonomik, siyasal ve kültürel olarak ilerlemiş toplumlardır. Bilgi çağında bilgiyi üreten, bilgiyi işleyen, bilgiyi bir ürüne, teknolojiye dönüştüren toplumların güçlendikleri ve başarılı oldukları görülmektedir. Bilgi, günümüz toplumlarının gelişmesinde anahtar role sahiptir.

Eleştirel düşünme bilgiyi toplama, ayıklama, seçme, örgütleme ve işleme becerisini içerir. Eleştirel düşünme aynı zamanda, bir konuyu birden çok yönüyle ele alıp irdelemeye çalışma biçiminde de tanımlanabilir. Bilgi üretimini hareket ettiren motor, bilgi üretimi sürecini tetikleyen bir güç olan eleştirel düşünme, toplumları demokratik anlamda gelişmelerini, ekonomik olarak zenginleşmelerini sağlayan bir olgudur. Eleştirel düşünmenin temelinde akıl ve mantık yürütmeye dayalı işlemler yatar.

Günümüzde nitelikli bir eğitim sisteminden beklenen, düşünmeyi bilen, eğitim sürecinde bilgi edinmede aktif bir rol üstlenen, kendi farkındalığında olan, düşünme becerileriyle donanmış, topluma yararlı ve üretken bireyler yetiştirmektir. Bu bağlamda eğitim sistemimizin en önemli amaçlarından biri, değişik koşullara uyum sağlayabilecek, esnek ve açık fikirlilikle düşünebilecek bireyler yetiştirmektir. Çağdaş dünyanın gereksinimleri günümüz bireylerinin düşünme becerilerine sahip olmalarını bir zorunluluk olarak karşımıza çıkarmıştır. Bilimsel alanın gelişmesi, var olanların sorgulanması, yeni bilgilerin ve görüşlerin ortaya çıkarılması ile var olabilmektedir. Eğitim sistemlerinde özgür düşünebilen yaratıcı bireyler yetiştirilmesi bir ülkenin gelişmişliği, o ülkenin entelektüel sermayesi ve birikimi açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda eleştirel düşünme eğitiminin tüm seviyelerde öğretim programlarında yer alması bir zorunluluk haline gelmektedir.

Genelde düşünme yeterlilikleri özelde eleştirel düşünme becerileri okulda eğitim yoluyla sistematik bir şekilde belirlenmiş programlar çerçevesinde geliştirilebilmektedir. Toplumsal davranışlarımız, düşüncelerimiz, kişiliğimiz üzerinde okul kurumunun önemli bir etkisi vardır. Okulların önemli görevlerinden bazıları, demokratik düşünceyi benimseyen, yaratıcı, üretici ve çok yönlü düşünebilen, öğrenmeyi öğrenen, problem çözen, insanlara saygılı, hoşgörülü, iletişim becerileri gelişmiş bireyler yetiştirmektir. Eğitim kurumları mesleki bilgi ve beceriler kazandırıp, bireylerin meslek sahibi olmalarını sağlarken onlara aynı zamanda akılcı düşünme alışkanlığı kazandırır ve akılcı düşünmenin yollarını öğretir. Günümüzde okullar, iyi sorgulayan, tartışmalara katılan, alternatifler üreten, farklı görüşleri kaynaştırarak yeni anlamlar üreten öğrencilerin yetiştirilebilmesine önem vermeli ayrıca bu konuda öğretmen yeterliklerinin desteklenmesi gerekmektedir.

DÜŞÜNME KAVRAMI

İnsanoğlu içinde yaşadığı çevreyi, doğayı, dünyayı, evreni, toplumu ve kendisini tanımak için düşünme eylemine başvurur. Ussal zihinsel bir süreci içeren düşünme eylemi, toplumsal olay ve olguları anlamamızı, tasarlamamızı, karşılaştırmamızı, ilişki kurarak organize etmemizi sağlar. Düşünme kavramını, akıl ve mantığı kullanarak bilgiyi işleyerek gerçeğin anlaşılması için gösterilen zihinsel çaba olarak tanımlamak mümkündür. Türk Dil Kurumu (TDK)'da (2018), düşünme kavramı, duyum ve izlenimlerden, tasarımlardan ayrı olarak aklın bağımsız ve kendine özgü durumu; karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisi olarak tanımlanmaktadır.

İnsan düşünen bir varlıktır. Canlıları tanıma, kavrama ve anlamlandırma bakımından insan, bu evrendeki en önemli ve ayrıcalıklı özelliklere sahip varlıklardan biridir. Düşünme gücü sayesinde insanoğlu milyonlarca yıl hayatta kalarak, günümüze kadar varlığını sürdürerek alet yaparak, kültür üreterek, tarih ve gelenek ortaya koyarak büyük medeniyetler kurabilmiştir. Düşünme konusu birçok tarihsel dönemde farklı uygarlıkların üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Düşünce becerisinin

gelişmesinde pek çok farklı uygarlığın katkısı olduğunu, uzun yıllar birikim ve deneyimlerin sonucu ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Düşünme gücü toplumlara sosyal düzen, uyum, teknolojik araç ve gereç, yenilik ve icat dolayısıyla refah ve zenginlik getirmiştir. Düşünme gücü farklı tarihsel dönemlerde insanlara karşılaştıkları sorunların üstesinden gelebilme, karşılaştığı güçlükleri ya da problemleri önceden kestirebilme olanağını da sağlayabilmektedir.

Düşünceye önem veren toplumlar medeniyet açısından ekonomik, kültürel ve yaşam standardı açısından gelişebilen toplumlardır. Günümüzde her ülke düşünen yaratıcı, üretici bireylerden oluşan bir toplum yaratmak ister. Düşünme eğitimi beraberinde daha az sorunlu bir toplum ortaya çıkarır. Yaşam kalitemiz, ürettiklerimiz, ya da yapıp ettiklerimiz büyük ölçüde düşünce kalitemize bağlıdır. Bu anlamda eğitim sistemlerinde özgür düşünebilen yaratıcı bireyler yetiştirilmesi bir ülkenin gelişmişliği, o ülkenin entelektüel sermayesi ve birikimi açısından önem arz etmektedir.

Günümüz modern toplumlarında düşünme eğitimi belirli bazı kurumlar üstlenmiştir. Bunların başında aile ve okul gelmektedir. Ailede olsun okulda olsun daha ilk dönemlerden insanın sahip almış olduğu düşünme eğitimi onu yaşam boyu etkileyebilmektedir. Okul kurumunda düşünce eğitimi belirlenmiş hedeflere yönelik olarak daha sistematik, mantıklı, tutarlı ve düzenlidir. Geçmişten gelen bilgi ile yeni bilgiler buluşturularak birleştirilir ve zenginleştirilir.

Cüceloğlu (2001) düşünmeyi, içinde bulunulan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif, amaca yönelik organize zihinsel bir süreç olarak tanımlamaktadır. Cüceloğlu, düşünme sürecinin bilinçli olarak en sık kullanıldığı alanları şu şekilde belirtmiştir; Bir sorunu çözme; belirli amaçları gerçekleştirme; bilgi ve olayları anlamlandırma; karşılaşılan kişileri daha iyi tanıma. Şenşekerci ve Bilgi (2008) ise, düşünme işlevinin temel amacının, yaşamımızdaki olaylara anlam yüklemek, bu olayları kategoriler halinde sınıflandırmak ve öznel bir biçimde kimliklendirmek olduğunu belirtmektedir. Yazarlara göre, yargıda bulunma, kavrama, çözümlenme, açıklama, tanımlama, karşılaştırma ve bir senteze ulaşma gibi eylemler düşüncenin işlevi kapsamında gerçekleşmektedir. Paul ve Elder'e (2006) göre, bütün insanlar düşünür. Doğamız gereği böyle yaparız. Ancak kendi haline bırakıldığında düşünce sürecimiz çoğu zaman önyargılı, çarpıtılmış, taraflı, bilgilendirilmemiş ve indirgemeci bir yapı gösterir. Yaşam kalitemiz, ürettiklerimiz, ya da yapıp ettiklerimiz tamamen düşünce kalitemize bağlıdır. Böyle olmakla birlikte, düşüncede mükemmelliğe, ancak ona sistematik bir şekilde yatırım yaparak erişilebilir. "Düşünme, bilgi edinme, anlama ve öğrenme sürecinin en önemli bileşenidir. Düşünme, bireyin sorgulama, değerlendirme ve yeni bilgiler üretmesinin temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte sorun çözme, zihinsel bağımsızlığı geliştirme ve geleceğe yön verme bakımından da önemli bir etken olmaktadır" (Taşdemir, Taşdemir, Keskin, Bektaş, 2016:133).

Düşünme eğitiminin birikim, nitelik ve kalite bakımından doruk noktasına ulaştığı toplum bilgi toplumdur. Bilgi toplumunda insanoğlunun düşünce alanında gelişiminin geldiği en ileri noktanın somut bir göstergesi olarak insanın yaptığı birçok eylemi yapabilen makineler, robotlar, bilgisayarların üretilebilmesi ve uzaya gidilmesi örnek olarak verilebilir.

BİLGİ TOPLUMU

Günümüzde endüstri toplumlarının büyük ölçüde değişim geçirdiği bilgi ve iletişim sektörlerinin ön plana olduğu "bilgi toplumu" ya da "endüstri sonrası toplum" olarak nitelendirilen yeni bir toplum tipinin ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Endüstri sonrası toplumda bilginin önemi gün geçtikçe artmakta, teknolojik ilerleme ile birlikte bilgi daha fazla üretilmekte, depolanabilmekte, işlenebilmektedir. Üretilen muazzam bilginin yapılandırılması, ayıklanması, işlenebilmesi açısından eğitim sistemlerinin yeniden yapılanması ve dolayısıyla da eleştirel düşünme becerisine sahip bireylerin yetiştirilmesi önem kazanmaktadır.

Bilgi kavramı, Latince "information" kökünden olup, biçim verme eylemi, biçimlendirme ve haber verme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Bilgi, genel anlamda "düşünme, yargılama, akıl yürütme, okuma, araştırma, gözlem ve deney sonucunda elde edilen düşünsel ürün" ya da "öğrenilen şey" olarak tanımlanmıştır (Öğüt, 2001: 9). Teknoloji çağının dünyadaki değişim hızını artırması ile birlikte

bilgi çağına geçildiği ifade edilmektedir. Bilgi çağında bilgiye ulaşan ve bilgiyi işleme yeteneğine sahip bireylerin dolayısıyla toplumların başarılı oldukları ve olabilecekleri söylenebilir. Bilgi, günümüz toplumunun hem temel kavramı hem de anahtar gücü konumuna gelmiştir. Endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci beraberinde güçlü bir toplum olmak için sahip olunması gereken özellikleri de değiştirmiştir (Şahinel, 2007: 2). Negroponte (1995), bilgi çağını bilgi üretimi ve paylaşımının yaygınlaştığı, bilgiyi üretenlerin ön planda olduğu, sürekli öğrenme ve bilgilenmenin bir zorunluluk haline geldiği yeni bir toplumsal dönem olarak tanımlamaktadır. Negroponte'ye göre bilgi çağına geçiş ile birlikte karşılaştığımız muazzam bilgi birikimi baş döndürücü bir şekilde teknolojik, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişim ve değişimleri beraberinde getirmektedir. Negroponte, bilgi çağında dijitalleşen dünyayı algılayabilmek açısından öncelikle gerek kurumsal gerekse bireysel düzeyde stratejik öneme sahip bir değer olarak kabul edilen bilginin değeri ve niteliğinin kavranması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Günümüzde nitelikli bir eğitim sisteminden beklenen, düşünmeyi bilen, eğitim sürecinde bilgi edinmede aktif bir rol üstlenen, kendi farkındalığında olan, düşünme becerileriyle donanmış, topluma yararlı ve üretken bireyler yetiştirmektir. Nitelikli bir eğitim sisteminin yanında bilgi toplumunda bireyin kendisini yetiştirmesi, bireysel yeteneklerini üst seviyelere çıkarması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Yeteneklerini geliştiremeyen, onların farkında olmayan, kendini geliştirmeyen kişiler bilgi toplumunda hak ettiği yerlere gelme şansına sahip olmayacaktır. Doğan'a göre, "birey açısından bilgi ile yaşamayı öğrenme demokrasi değerleri ile bütünleşme tahlil, sentez, araştırmacılık, girişimcilik, nesnellik, yaratıcı düşünce, sorun çözme, karar verme, etkili konuşma, rapor hazırlama ve sunma, bilgi ve beceri gibi vasıfları gerektirmektedir. Bu vasıflarla sahip olan bireylerin yeni hayat tarzının benimsenmesi ve sürdürülmesinde güçlü çekmeyecekleri açıktır" (Doğan, 2004:151).

Doğan bilgi toplumunun özellikleri ve bu toplumdaki bireylerin hangi niteliklere sahip olması gerektiği konusunda şunları ifade etmektedir: "Bilgi toplumu ile bireyin ve bireysel yeteneklerinin esas olduğu bir toplumsal yapı dönüşümü gerçekleştirilmektedir. Dönüşümün başarılı olması bireyde öngörülen davranış değişikliğinin sonuç vermesine bağlıdır. Burada bütün amaç her bir sorunun çözümünü araştırmada arayan bireyin ortaya çıkarılmasıdır. Bu da araştırmaya dönüp araştırma eğilimli bireyler toplumu demektir. Şu halde bilgi toplumu olma sürecinin merkezi sorunu araştırmacı ruh kimliğinin kazandırılmasıdır. Böyle bir sorunun birey ve toplum planında hayata geçirilmesi birinci derecede araştırma eyleminin geleneksel kurumlarının sorumluluğundadır" (Doğan, 2004:154). Bilgi toplumunun en önemli unsurlarından birisi eleştirel düşünmedir. Eleştirel düşünme bünyesinde yaratıcılığı, üretkenliği, farklılığı, yeniliği barındıran bir olgudur.

ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Eleştirel düşünme bilgiyi özgün bir biçimde elde etme, karşılaştırma, kullanma ve değerlendirmeyi amaç edinen organize bir süreçtir. Eleştiri, etimolojik olarak Yunanca "critic" ya da "kritike" sözcüklerinden gelen ve Latinceye "criticus" olarak aktarıldıktan sonra, giderek farklı dillerde "yargılama sanatı" anlamında kullanılmaya başlanan bir kavramdır (Ruppel, 2005). Eleştirel düşünme, kişinin kendi kendini yönlendirdiği, disipline ettiği, izlemeye aldığı ve doğruladığı bir düşünme yöntemidir. Oldukça yüksek standartları ve bunların akıllıca kullanımlarını gerektirir. Eleştirel düşünme, etkili bir iletişim, problem çözme becerileri gerektirir (Paul ve Elder, 2006:3). Eleştirel düşünme, bir konuyu birden çok yönüyle ele alıp irdelemeye çalışma biçiminde tanımlanabilir. Günlük yaşamda eleştirel düşünme yerine genellikle eleştiri sözcüğü kullanılır. Daha çok inatlaşma, karşı çıkma, reddetme, kuşkucu olma, başkalarının açığını ortaya çıkarma gibi olumsuz etki yaratan çağrışımlar yaptırmaktadır (Özdemir, 2008). Eleştirel düşünme, bireylerin amaçlı olarak ve kendi kontrolleri altında yaptıkları, alışılmış olanın ve kalıpların tekrarının engellendiği, önyargıların, varsayımların ve sunulan her türlü bilginin sınındığı, değerlendirildiği, yargılandığı ve farklı yönlerinin, açımlarının, anlamlarının ve sonuçlarının tartışıldığı, fikirlerin çözümlenip değerlendirildiği, akıl yürütme, mantık ve karşılaştırmaların kullanıldığı ve sonucunda belirli fikirlere, kuramlara veya davranışlara varılan düşünme biçimidir (Gürkaynak, Üstel, Gülgöz, 2008).

Eleştirel düşünme konusu, eğitimciler, psikologlar, sosyologlar, felsefeciler gibi farklı bilim alanlarından uzmanların üzerinde önemle durduğu bir konudur. Eleştirel düşünme bilgiyi seçme, örgütlenme ve kullanma becerisini içerir. Bilgiyi etkili bir şekilde kazanma, değerlendirme ve kullanabilme, yetenek ve eğilimine dayanır. Kendi düşüncemizi ve başkalarının fikirlerini daha iyi anlayabilmek ve düşünceleri açıklayabilme becerimizi geliştirmek için gerçekleştirilen aktif, organize ve fonksiyonel bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Eleştirel düşünme, öncelikle karmaşık durumların ve olayların anlaşılması ve çözümlenerek bir karara varılması sürecinde gerçekleşen zihinsel işlemlerdir. Sözü edilen zihinsel işlemler sorgulama temelinde akıl ve mantık yürütmeye dayalı işlemlerdir. Bilgiyi, olgular arasında ilişki kurmayı, ortaya atılan savların gerçekleştirilmesini, sorunlara çeşitli açılardan bakılmasını zorunlu kılar. Karadüz'e göre, "eleştirel düşünme; kuşku temelli sorgulayıcı bir yaklaşımla konulara bakma, yorum yapma ve karar verme becerisidir. Sebep-sonuç ilişkisini bulma, ayrıntılarda benzerlik ve farklılıkları yakalama, çeşitli ölçütleri kullanarak sıralama yapma, verilen bilgilerin kabul edilebilirliğini, geçerliliğini belirleme, analiz etme, değerlendirme, anlamlandırma, çıkarımda bulunma gibi alt becerileri içerir" (Karadüz, 2010:1565). Eleştirel düşünmenin özelliklerine baktığımızda ön plana çıkan özelliklerin başında bilimsellik kriteri gelir. Bilimsellik, eleştirel düşünme ile bir yakınlık içerisinde. Bilimsellik, mantıklı ve dikkatli düşünme biçimine dayanır. Kuşku duymak, Ne zaman? Neden? Nerede? Nasıl? Kim? gibi soru sözcüklerini kullanmak bilimsel düşünmenin temelini oluşturur. Eleştirel düşünmede bilginin bir bilimsel kaynağa, araştırmaya dayandırılması veya öne sürülen düşüncenin desteklenmesi, başka araştırmacılar tarafından ortaya konulmuş olması önemli bir ölçüttür.

Diğer taraftan soru sorma, düşünmeyi geliştiren bir yöntem olarak kabul edilir. İnsanların düşünmesi, daha çok soru sorarak gelişebilir. Soru sorma becerisi de belli bir zaman ve birikim sonucu bir kaliteye ulaşır. Nitelikli sorular düşünmeyi tetikleyebilmekte, yüzeysel sorular ise anlamayı ve düşünmeyi engelleyebilmektedir. Nitelikli soru sormak konu veya kavram hakkında iyi okuma yapmış olmayı gerektirir. Soru sorma becerisi belirli konular hakkında sık sık pratik yaparak kazanılır.

Paul ve Elder'e göre, bir soruyu ele alırken ne tür bir soru olduğunu bilmek yararlıdır. "Kesin bir cevabı olan soru mu? Öznel bir tercihi gerektiren soru mu? Ya da soru, rekabet tarzındaki cevaplar düşünmenizi mi gerektiriyor?" (Paul ve Elder, 2006: 11) bilmek gerekir. Moore, soruları dar ve geniş sorular olmak üzere iki grupta incelemektedir. Dar sorular olguları hatırlamayı, özel veya doğru yanıtları gerektirirken, geniş sorular tek bir sözcük ile yanıtlanamayan ya da tek doğrusu olmayan sorulardır. Bu tip sorular, öğrencilerin yanıtları düzenleyebilmeleri için basit bir bellek işleminden çok düşünme süreçlerini işe koşmalarını gerektirir (Moore'den aktaran, Şahinel, 2007: 57).

Düşünme gücünün gelişmesinde kavramlar önemli bir yere sahiptir. TDK (2018), sözlüğünde kavramın sözcük anlamı, bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı olarak tanımlanmaktadır. Kavramlar eşyaları, olayları, insanları ve düşünceleri benzerliklerine göre gruplandırdığımızda gruplara verdiğimiz adlardır. Deneyimlerimiz sonucunda iki veya daha fazla varlığı ortak özelliklerine göre bir arada gruplayıp diğer varlıklardan ayırt ederiz. Bu grup zihnimizde bir düşünce birimi olarak yer eder; bu düşünce birimini ifade etmekte kullandığımız sözcük (veya sözcükler) bir kavramdır. Kavramlar bilginin yapı taşlarıdır. Kavramlar sayesinde soyut düşünme becerimizi geliştirir, bir olayı durumu ifade etme gücümüz artar. Kavramlar sayesinde çıkarımlar, genellemeler ve betimlemeler yaparız. Kavramlarda ne kadar yetkin olunursa düşüncede de o kadar yetkin olunur.

Eleştirel düşünmenin önemli özelliklerinden birisi de bireyin iyi bir dinleyici olma, tartışabilme becerisidir. Birey açısından farklı görüşleri, bakış açılarını öğrenmek, görebilmek, iyi niyetli olmak, saldırgan bir tutum takınmamak, karşıdakinin düşüncelerine saygı göstermek, empati kurabilmek, konunun bir çerçeveye oturtmak, konuyu bir bütünsellik içinde dağıtmamak, açık, anlaşılır bir dil kullanmak eleştireliliğin önemli noktaları arasındadır. Şahinel'e göre eleştirel düşünmenin bireye sağladığı avantajlar ile eleştirel ile eleştirel olmayan düşünme arasındaki fark konusunda şunları ifade etmektedir: "Dünyayı olduğu gibi anlama girişimi olan düşünme doğal bir kusursuzluğa sahiptir. Bu kusursuzluk düşüncenin anlaşılır, kesin, kendine özgü, konu ile ilişkili, tutarlı, mantıklı, derin, eksiksiz, anlamlı, tarafsız ve amaca uygun olması ile oluşur. Hem gelişmiş hem de tarafsız olan eleştirel düşünme eleştirel olmayan düşünme ile karşılaştırılarak açıklanabilir. Eleştirel olmayan düşünce

anlaşılır, kesin, mantıklı, tutarlı değildir. Bunun yanı sıra, belirsiz, yüzeysel ve önemsizdir” (Şahinel, 2007: 9). Faccione (2013), eleştirel düşünmenin bileşenlerini şu şekilde ortaya koymuştur: Analiz etme, yorum yapma, kendini düzenleme, çıkarımda bulunma, açıklama ve değerlendirme.

Toplumların yaşadıkları sosyal sorunlar göz önüne alındığında, bireylerin düşünme becerilerinin geliştirilmesi gerekliliğini kanıtlamak için birçok neden ileri sürülmektedir. Günümüz toplumlarında açık görüşlü, bilimsel ve eleştirel düşünebilen bireylerin varlığı yaşanan sorunlara çözüm önerileri üretilmesi ve sağlıklı kararlar verilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Eleştirel düşünme aynı zamanda bilgi üretimi sürecini tetikleyen bir güçtür. Toplumsal kalkınma açısından baktığımızda; dünya coğrafyasında eleştirel düşünmenin egemen olmadığı toplumların kalkındığı görülmemiştir. Patrick bu durumu özgür toplum olma süreciyle ilişkilendirmektedir. Patrick’e göre öğrencilerin bilişsel ve kişisel gelişimini dikkate alarak hakikat peşinde soru ve eleştirileri teşvik eden derslerle, özgür bir toplumun okullarında karşılaşılır. Aksine, kapalı ya da totaliter bir toplum, hâkim ve onaylanmış fikirlerin eleştirel bir biçimde incelemesine izin vermez. Eleştirel düşünebilme yeteneği, öğrencileri cehalet, kafa karışıklığı ve gerçeklik hakkında doğrulanmamış iddialardan kurtarır (Patrick, 1986).

Uygarlık bir bakıma yaratıcı ve sorun çözme yolu ile ancak gelişebilmiştir. Bilimsel alanın gelişmesi bilinenlerin, var olanların sorgulanması ve yeni bilgilerin, görüşlerin ortaya çıkarılması ile sağlanabilmektedir. Eleştirel düşünme, toplumların demokratik anlamda gelişmelerini sağlayan bir olgudur. Demokrasinin toplumsal yaşama uygulanması ancak eleştirel düşünen bireylerin varlığı ile mümkün olabilmektedir. Sağlıklı bir toplum eleştirel düşünebilen, okuduğunu ve dinlediğini sorgulayabilen olayları ön yargısız değerlendirebilen bireylerden oluşan bir toplumdur.

İyi yetişmiş bir eleştirel düşünür; hayati önemi olan sorular ve problemler ortaya koyar, bunları açık ve net formüle eder; soyut fikirleri etkili bir biçimde yorumlayabilmek için ilgili bilgileri toplar ve değerlendirir; İlgili kriter ve standartları test ederek sağlıklı sonuç ve çözümlere gider; Alternatif düşünce sistemlerine açık bir fikirle yaklaşarak bu sistemlerin içerdiği varsayımları, olası etkilerini ve sonuçlarını da dikkate alarak düşünür; Karmaşık sorunların çözümünde başkalarıyla etkili bir iletişim kurar (Paul ve Elder, 2006: 3). Eleştirel düşünme becerisi gelişmiş birey dürüsttür, iyi niyetlidir, içtendir, cesurdur, alçakgönüllüdür. Kendi düşünce sürecinin bilincindedir. Empati yeteneği gelişmiştir. Değişime açıktır. Gerçeğin değerini her şeyin üstünde tutar. Gerçek ile söylentiye ve önyargıyı birbirinden ayırt eder. Farklı düşüncelerdeki gerçeği araştırır (Battal, 2015). Kendisi gibi düşünmeyenlerin, düşüncelerinin de kendisinininki kadar değerli olabileceğinin bilincindedir. Yeterli kanıt olmadan karar vermez. Olasılık sınırları içinde olayları değerlendirir. Ferrett (1997), eleştirel düşünme becerisi gelişmiş bireyin niteliklerini şu şekilde ifade etmektedir: soru sorma becerilerinin gelişmiş olması; durum ve olayları tartışabilme, değerlendirme yapabilme, konu veya sorun hakkında bilgi eksikliği olduğunu kabul etmesi; konuya merak ve ilgi duyması, çözümlene analiz için kanıtlardan ve karşılaştırmalardan yararlanabilmesi, karşısındakini dinleyebilmesi.

Paul ve Elder’e (2006) göre, eleştirel düşünebilen kişiler, entellektüel özellikler geliştirmek için entellektüel standartları akıl yürütmenin elemanlarına düzenli bir şekilde uygularlar. Evrensel entellektüel standartlar, bir sorun, bir konu ya da bir olayla ilgili düşüncenin mantığı yönden kalitesi kontrol edilmek istendiğinde uygulanması gereken standartlardır. Paul ve Elder akıl yürütme elemanlarını; “Açıklık, doğruluk, netlik, ilgililik, derinlik, genişlik, mantıklılık, anlamlılık, bütünlük, adaletli olma, derinlik” olarak göstermektedir. Paul ve Elder’e göre eleştirel düşünme becerisini geliştirmek için mantık yürütürken şunlar bilinmesi gerekir. “Her mantık sürecinin bir amacı vardır. Tüm mantık süreci bir şeyi ortaya koymak, bazı soruları yerine oturtmak ve bazı problemleri çözmek için girişilmiş bir harekettir. Tüm mantık süreçleri varsayımlara dayanır. Tüm mantık süreçleri birtakım bakış açılarından ortaya çıkar. Tüm mantık süreci veriye, bilgiye ve kanıta dayanır. Bütün mantık süreçleri kavramlar ve görüşler aracılığıyla tanımlanır ve biçimlenirler. Her mantık süreci bizi sonuçlara götüren ve verilere anlam kazandıran bir çıkarım ya da yorum içerir. Tüm mantık süreçleri sizi noktaya götürür ya da süreçlerin belli başlı imaları veyahutta sonuçları vardır” (Paul ve Elder, 2006: 4). Düşünme gücü, ailede ve okulda sağlam bir ana dili alt yapısı edinen bireylerin kavram dünyası üzerinde gelişir. Sağlıklı ve nitelikli düşünebilme zihinsel alt yapısının kazandırılması analitik

düşünebilme, kavramları karşılaştırma ve birleştirme becerileriyle hayata geçirilir. Öğrenmenin bilgi depolamadan ziyade, düşünme becerisi kazanma süreci olduğunun dikkate alınarak sürdürülmesi, nitelikli bireylerin yetişmesine olanak sağlar (Karadüz, 2010: 1572). Eleştirel düşünme ve etkili kararlar alabilme, eğitilmiş bir bireyin sahip olması gereken bilişsel becerilerdir. Eleştirel düşünme bilgi üretimini hareket ettiren motordur. Demokratik bir toplumda bireylerin eleştirel düşünme becerilerine sahip olmaları, eleştirel düşünme ve karar verme becerilerini karşılaştıkları karmaşık sosyal problemlerin çözümünde kullanılmaları çok önemlidir. Eğitim felsefecilerinin görüşlerine göre eleştirel düşünme öğretim sürecinde kullanılacak seçeneklerden biri değil, eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü eleştirel düşünme eğitilmiş olmanın gerekli bir koşuludur (Seferoğlu ve Akbıyık, 2006: 196).

ELEŞTİREL DÜŞÜNMEDE EĞİTİM SİSTEMİ VE OKULUN ROLÜ

Bilgi toplumunda eğitim sisteminin en önemli görevi, demokratik düşünceyi benimseyen, yaratıcı, üretici ve çok yönlü düşünebilen, öğrenmeyi öğrenen, problem çözen, insanlara saygılı, hoşgörülü, iletişim becerileri gelişmiş bireyler yetiştirmektir.

Seferoğlu ve Akbıyık'a göre, "günümüz eğitim kurumlarının önemi, eğitimin yaşam boyunca devam etmeye başlamasıyla birlikte artmaya başlamıştır. Öte yandan çağdaş dünyanın gereksinimleri günümüz bireylerinin düşünme becerilerine sahip olmalarını bir zorunluluk haline getirmiştir. Öğretimde bilgi alıp verme yerine, düşünmeyi öğrenme önem kazanmaktadır. Bu yüzden modern okullarda düşünen, eleştiren, üreten, bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler yetiştirilmeye çalışılmakta, öğrencilere düşünme becerilerini kazandırmaya yönelik eğitim programları hazırlanmaktadır" (Seferoğlu ve Akbıyık, 2006: 193). "Günümüzde eğitimin en önemli amacı, değişik koşullara uyum sağlayabilecek, esnek ve açık düşünebilecek bireyler yetiştirmektir. Sahip olduğumuz varsayımlar, genellemeler, önyargılar, kalıp düşünceler dünyayı algılayışımızı ve davranışlarımızı etkilemektedir. İnsanlar çoğu zaman bilişsel modellerin davranışlarını etkilediğinin farkında değildirler. Bu farkındalık ise bireylerin eleştirel düşünebilmesi ile sağlanabilir" (Seferoğlu ve Akbıyık, 2006: 196).

Seferoğlu ve Akbıyık (2006), çok fazla bilginin ve bizi ikna etmeye çalışan çok fazla kişinin olduğu dünyaya karşı bir savunma olduğunu, eleştirel düşünme yeteneğinin, bireyleri doğrulanmamış iddia ve düşünceler arasında bocalamaktan kurtardığını, gerçeğin bulunmasına yönelik sorgulama ve eleştiri, bireylerin bilişsel gelişimleri için gerekli olduğunu ifade etmektedirler. Duğan ve Aydın ise, Eleştirel düşünmenin günlük hayatta ve meslek hayatında problemlere çözüm üretme, farklı bakış açılarını değerlendirebilme, doğru ve yanlış ayırt edebilme becerileri kazandırdığı için her birey için kazanılması gereken bir özellik olarak karşımıza çıktığını belirtmektedirler (Duğan ve Aydın, 2018: 179). Duğan ve Aydın (2018), eğitim programlarında öğrencilere kazandırılması gereken eleştirel düşünme becerisinin kazandırılmadığını, eleştirel düşünme becerisinin öğrencilerde çok yüksek düzeyde olmadığı, bunun nedenlerinden birinin ise ezbere dayalı bir eğitim sistemi olduğunu ve bunun sonucu olarak eleştirel düşünme becerisinin gelişmediğini belirtmektedirler. Yazarlara göre, "hızla değişen ve dönüşen dünyada doğru bilgiyi elde etmek ve kontrol altına almak zorlaşmaktadır. Doğru ve yanlış bilgilerin birbirine karışması sorgulanmasını gerektirir. Doğru ve güvenilir bilgilere sahip bireylerin yetiştirilmesi düşünce odaklı bir eğitim ile sağlanabilir" (Duğan ve Aydın, 2018: 179). "Eğitim sistemimiz üzerine yapılan eleştirilere bakıldığında, genellikle ezberci bir anlayışın gereksizliğinden, herhangi bir alandaki kavramların sorgulanıp yorumlanmadan öğrenenlere aktarıldığından; bu yüzden de bilgi karşısında öğrencilerin kendilerini gerçekleştiremediği, sosyal hayata yönelik yeni, özgün değerler geliştiremediklerinden yakınılır" (Karadüz, 2010: 1571).

Toplumsal yaşayışımız, dolayısıyla toplumsal davranışlarımız, düşüncelerimiz, kişiliğimiz üzerinde okul kurumunun önemli bir etkisi vardır. Okul, bireylere birtakım bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırır. Bunun sonucunda da bireylerde gözlenebilen birtakım davranış değişiklikleri meydana gelir. Toplumda yaşayan insanların kişiliğine ve geleceğine okulda biçim kazandırılmakta; okul, bireylere ve toplumlara yön vermektedir. Okulda edinilen bilgi, beceri, tutum ve değerler günlük toplumsal yaşamda uygulamaya geçmektedir. Ayrıca toplumun küçük bir örneği olan okulda geçen yaşantılar, toplumsal yaşamın önemli bir bölümünü temsil etmektedir. Öte yandan eğitim kurumlarında bulunan kişiler

arasındaki ilişkiler de toplumsal yaşamı öğrenmede önemli bir öğrenme kaynağı oluşturmaktadır. Bireyin bu ortamlarda öğrendiği bilgiler, deneyimler onun hayata bakış açısını, iletişim kurma biçimini, düşünüş şeklini etkilemekte ve belirlemektedir.

Genelde düşünme yeterlilikleri özelde eleştirel düşünme becerileri okulda eğitim yoluyla sistematik bir şekilde belirlenmiş programlar çerçevesinde geliştirilebilmektedir. Patrick'e göre eleştirel düşünmedeki stratejiler ve beceriler, okul içinde ve dışındaki konulara aktarılabilen bağımsız yargı ve öğrenmenin anahtarlarıdır. Öğrenciler kalıcı zihinsel yetenekler kazanırlar. Öğrenenler ve vatandaşlar olarak daha etkili düşünmek ve hareket etmek için yetkilendirilmiş olurlar (Patrick, 1986).

Şenşekerci ve Bilgi yapılan deneysel çalışmalara göre düşüncenin eğitim yoluyla geliştirilebileceğini ve kişinin eleştirel düşünme becerileri kazanabileceğini belirtmektedirler. Bu nedenle "eleştirel düşünme öğretiminde kullanılacak yöntemlerin ortak paydası, öğrencilerin kendi öğretimlerinde etkin olmalarını, bir olay ya da olguya birden fazla bakış açısıyla bakabilmelerini ve işbirliğini destekleyen gurup çalışmaları içinde katılğan olabilmelerini sağlamak olmalıdır" (Şenşekerci ve Bilgi, 2008: 28).

Bilgi toplumunda öğrencilerin, öğretmenin sunduğu bilgiyi edilgen olarak işleyen bireyler olarak yetiştirilmesi yerine, öğrenme sürecine etkin olarak katılan bireyler olarak yetiştirilmeleri gerekmektedir. Bilgiyi seçme, örgütleme ve kullanma davranışları bakımından eleştirel düşünme becerilerini kazanmış bireylerle bu becerileri yeterince kazanamamış bireyler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. "Bilimsel çalışmalar, eleştirel düşünme becerilerini kazanmış ve bu becerileri kullanan öğrencilerin daha etkili biçimde öğrendiklerini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine sahip olmaları ve karşılaştıkları durumlarda eleştirel düşünme becerilerini kullanmaları bu nedenle giderek önem kazanmaktadır. Sahip olunan eleştirel düşünme becerilerinin uygun durumlarda kullanılması ise eleştirel düşünme eğilimlerine sahip olunmasıyla olanaklı olmaktadır" (Seferoğlu ve Akbiyık, 2006: 193).

Özden (1999) eğitim sisteminin öğrencilere potansiyellerini geliştirme fırsatı vermesi ve ülke kalkınmasında etkin rol oynamalarını sağlayabilmesi için eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, bilimsel düşünme, akıl yürütme gibi becerileri kazandıracak düşünme eğitimi ile yeniden düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Öğretmenler eleştirel düşünceyi geliştirmek için gerekli malzemeleri geliştirip gerekli prosedürleri uygularlarsa, sınıfta eleştirel düşünme etkinliklerinin kullanılması olumlu sonuçlar doğuracaktır (Tama, 1989). Şahinel (2007), eleştirel düşünme becerilerini temel alan öğretimin ana amaçlarından birinin, diğer kişilerin düşünme biçimlerini doğru olarak nasıl yeniden yapılandırabileceğimizi ve onların düşünme biçimlerini nasıl zihnimize canlandırabileceğimizi öğrenmek olması gerektiğini söylemektedir. Şahinel'e göre, "eleştirel düşünme becerilerini geliştirmenin en iyi yollarından biri de öğrenciler için grupla öğrenme durumları yaratmaktır. İyi yapılandırılmış işbirlikli öğrenme ortamlarında, öğrenciler gruptaki diğer öğrencilerden elde ettikleri destek ve dönüt ile daha etkin bir eleştirel düşünme edimini ortaya koyabilirler" (Şahinel, 2007: 71).

Bireylerin, çeşitli nedenlerden dolayı katı tutumlu olarak yetiştirilmiş olması, ailede anne ve babaya aşırı bağımlı olacak şekilde yetişmesi, okulda öğretmenlerin öğrenciyi kendisine bağımlı kılacak şekilde davranması, çevreden gelen etmenler nedeniyle, yeterince kavram bilgisi geliştirememiş olması eleştirel düşünmeyi engelleyen faktörler arasında göstermemiz mümkündür. Ayrıca ön yargılar, duygularla hareket etme, körü körüne belli grup ve düşüncelerle özdeşleşmek de genel olarak, eleştirel düşünmenin niteliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Öğrencilere eleştirel düşünmeyi öğretmek kolay bir iş değildir. Üst düzey bilişsel süreçleri, kavrayışları, çıkarımları ve karar vermeyi içeren eleştirel düşünme öğretimi çoğunlukla öğrenciler için sorunlu bir süreçtir. Bu tür bir öğretim, genellikle, bir ders sürecindeki gecikmeler, düşük başarı ve hatta öğrencilerin çalışma talepleriyle de doğrudan ilişkilidir (Tama, 1989).

Haskins'e göre, seçici düşünme, hafıza yanılmaları, bilgisizlik, algı sınırlamaları, önyargı, stres ve aşırı yorgunluk gibi fiziksel ve duygusal sorunlar, dilde anlam karmaşasına yol açan kapalı ifadeler, benmerkezci veya toplum merkezci düşünmede eleştirel düşünmeye engeldir (Haskins, 2006). Sağlam

ve Büyükuysal'a (2013) göre ezberci eğitim-öğretim ortamı ve programı, sürekli değişen sınav sistemi, sınıftaki oturma düzeni, öğretmenlerin ya da öğretim elemanlarının öğrencilerin rahatlıkla tartışabildiği bir sınıf ortamı oluşturamaması ve anlatıma dayalı bir yaklaşım izlemeleri eleştirel düşünme becerisinin kazanılmasına engel olmaktadır.

Eleştirel düşünme becerilerinin kazandırılmasında dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de tartışma yönteminin anlatma yöntemine göre daha etkili olmasıdır. Öğrencilerine üst düzey sorular soran, verilen yanıtların kanıtlarla desteklenmesini isteyen öğretmenler, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini kazanmalarını ve onların eleştirel düşünmeye olan eğilimlerinin artmasını sağlamaktadırlar. Düşüncelerin serbestçe fakat bir disiplin içerisinde ifade edilebildiği ve irdelenebildiği açık ve destekleyici sınıf ortamları, eleştirel düşünme beceri ve eğilimlerinin kazanılmasında olumlu etkilere sahiptir. Eleştirel düşünme öğretiminde etkili öğretmenler, öğrencilerini seçenekler aramaya, yargılarını savunmaya yöneltmektedirler (Patrick ve Bowman'dan aktaran, Seferoğlu ve Akbıyık, 2006: 198).

Eleştirel düşünme beceri ve eğilimlerinin kazandırılması için öğrencilerin kendilerini güvende hissedecekleri öğrenme ortamlarının hazırlanması da son derece önemlidir. "Öğrencilerin düşünme süreçleri izlenmelidir. Özellikle soru sorma ve sorgulama konusu önemsenmelidir. Öğrencilere açık uçlu sorular sorulmalı ve ayrıca onların nitelikli soru sormaları sağlanarak bu konuda gerekli yönlendirmeler yapılmalıdır" (Seferoğlu ve Akbıyık, 2006: 199).

Demir ve Uluçınar, eleştirel düşünme eğitiminin tüm seviyelerde öğretim programlarında yer alması gerektiğini, eleştirel düşünme öğretiminin formal eğitim yoluyla kazandırılabilirliğini söylemektedir. Yazarlara göre, "öğretmenlerin öğrencilere eleştirel düşünmenin ne olduğunu anlatmaları onların eleştirel düşünen bireyle olmalarını sağlamaz. Öğrencilerin eleştirel düşünme becerisi kazanabilmeleri öğrenme süreci içerisinde kendilerinin aktif olduğu öğretim yöntem ve tekniklerin uygulandığı, sınıf içi etkinliklerle analiz, sentez, değerlendirme ve çıkarım yapma becerilerini kullandığı öğrenme ortamlarında gerçekleşebilir" (Demir ve Uluçınar, 2012, s. 64). Demir ve Uluçınar eleştirel düşünme becerilerinin artırılmasında durum çalışmaları, tartışma yöntemleri, yazılı uygulamalar, sorgulama tekniklerinin önemli bir etkiye sahip olabileceğini önermekte benzer biçimde bu süreçte soru sorma uygulamalarının etkililiğine vurgu yapmaktadırlar. "Sorular, öğrencilerin analiz, sentez ve değerlendirme yapmalarını sağlayacak şekilde sorulmalıdır. Öğretim sürecinde gerçekleşen sınıf tartışmalarıyla, öğrencilerin bir argüman üzerindeki farklı iddiaları öne sürerek, iddianın olumlu ve olumsuz yönlerinin irdelenmelerine olanak sağlar. Yazılı metinler, sınıf içi ve dışı okumalar ise, öğrencilere düşünme süreçlerinin artırmasına fırsat veren uygulamalar olarak görülür" (Demir ve Uluçınar, 2012: 64).

Kazancı ve Lee'ye göre, öğrencilere kazandırılacak eleştirel düşünme özellik ve becerilerinden bazıları şunlardır: "Sistemik olma eğilimi, esneklik, sabır, düşünerek hareket etme, öğrencilerin işbirliği, bilgi ve beceri transferi, görsel yardım, açık niyetlilik, dilin net kullanımı, özerklik ve bağımsızlık, yeniden oluşturma, motivasyon, grup etkinlikleri, tartışma" (Kazancı ve Lee'den aktaran, Semerci, 2003: 65). Berman'a göre, eleştirel düşünmenin geliştirilmesinde ve öğretilmesinde aşağıdaki stratejiler dikkate alınmalıdır: güvenli bir ortam hazırlama; bilinenden yararlanma; sınıf üyeleriyle birlikte çalışma, iyi soru sormayı öğrenme; sınıf arkadaşlarına bağlılığı öğrenme; çok yönlü bakış açısı kazandırma; duyarlılığı oluşturma; geleceğe ilişkin bir bakış açısı oluşturma ve standartlar geliştirme; düşünceleri davranışa dönüştürme (Berman'dan aktaran, Semerci, 2003: 65)

Eleştirel düşünen bireyler yetiştirmek için öğretmenlerin sınıf ortamlarında öğrencilerinin aktif bir şekilde katılacakları aktiviteler yapması, öğrencilere bilgiyi ezberlemek yerine eleştirel biçimde düşünerek ve sorgulayarak elde edebileceği öğretim ortamlarının hazırlanması; sadece okul ortamlarında değil, gündelik hayattaki olaylara ve sorunlara yönelik sorgulayıcı bir tutum takınması konusunda rol model olunması gerekliliği önem kazanmaktadır. Eleştirel düşünme bireylerin doğru ve etkili karar vermelerinde, değerlendirme yapma yetenekleri ve belli bir yargıya varmaları üzerinde etkilidir. Bireyin zengin bir bilgi birikimine sahip olması onun eleştirel olacağı anlamına gelmemektedir. Öğrencilerin gerçek anlamda eleştirel düşünceye sahip olması zaman alabilmektedir. Eleştirel düşünme

eğitimi sayesinde bireyin bilgi edinme, kullanma ve üretme konusunda bilişsel ve duyuşsal özellikleri birlikte gelişim gösterebilmektedir.

Eğitim ortamında öğretmenin en önemli amaçlarından birisi, öğrencileri sınıf ortamlarında ders için istekli hale getirmektir. Ashton (1988), okulların düşünen bireyler yetiştirme amacının önündeki en büyük engelin, öğretmenlerin düşünme bilgi ve becerisinden yoksun olması, olduğunu belirtmiştir. Aybek'e (2007) göre eğer öğretmenler, öğrencileri düşünme becerilerinin yaşamın her alanında hayati önem taşıdığına inandırmak istiyorlarsa öğrencilere bu becerileri sınıf ortamında kazandırmak zorundadırlar. Sınıfta öğretmenin sadece geleneksel ders kitabını ve düz anlatım yöntemini kullanması öğrencileri sorunları ve problemleri analiz etmede pasif hale getirir ve onları dersten soğutur.

Şahinel (2007), öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini ders planlarına transfer ederek, öğrencilerin her konu alanına duyarlı olmalarını ve konu alanını açık, eksiksiz ve doğru düşünerek anlamalarını ve edindikleri bilgiyi günlük yaşamlarında kullanmalarını sağlayabileceğini ifade eder. Şahinel'e göre, "sınıf içi etkileşimde öğretmenlerin öğrencilerden daha fazla konuşma süresi kullandıklarını ve öğretmen merkezli bir öğretimden öğrenci merkezli bir öğretime geçmenin bir yolunun da öğretim sürecinde çeşitli soru sorma tekniklerinin işe koşulması ile sağlanabileceğini belirtmektedir. Bu yaklaşım soru sorma becerisini etkin bir öğretimin en önemli parçası durumuna getirmektedir. Etkili öğretmenler, öğrencilerinin etkin bir biçimde derse katılmalarını sağlayan öğretmenlerdir. Öğrencilerin güdülenmişliğini koruyan etkinlik çeşitliliğine ek olarak, etkili öğretmenler soru sorma, öğrencilerin içeriği açık bir biçimde anlamalarına yardım etme ve öğrenci anlamalarını izleme gibi nitelikler ile donanık öğretmenlerdir. En etkili öğretmenler sınıf ortamında üst düzeyde bir etkileşim sağlar" (Şahinel, 2007: 57). Semerci de (2010) öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinde öğrencinin kendisini rahatlıkla ifade edeceği bir ortamın olmasının, soru sormanın, tartışmanın, okumanın önemli olduğunu belirtmiştir.

Öğretmenin sınıfta verimli bir öğrenme-öğretme sürecinin gerçekleşebilmesi için stres ve kaygıdan uzak rahat bir öğretim ortamı oluşturabilmesi ile mümkün olabilecektir. Öğretmen çocuklarda iletişim sağlamaya çalışırken, onların yaptığı hatalardan çok, onların çabaları ve olumlu davranışları üzerinde odaklanmalıdır. Öğretmen çocukları yaratıcı ve eleştirel düşünmeye özendirilmeli ve bunun için de sınıfta öğrenciyi yargılamak yerine herkese eşit davranarak ve etkin bir dinleyici olarak onlara bağımsız bir ortam yaratmalıdır. Öğretmenin sınıfta öğrencilerini kendisine bağımlı kılacak şekilde davranması, onlara karşı düşük beklentiler içerisinde olması ve katı tutumlar sergilemesi eleştirel düşünmeyi engeller.

Öğrencinin eleştirel düşünmeyi öğrenmesi, öğretmenin bu konuda eğitilmiş olmasına bağlıdır. Eleştirel düşünmenin faydaları her yönüyle belirlenmeli ve öğretmenlere öğretilmelidir. Bu engelin aşılması için, öğretmenlerin uzun dönem içerisinde gerek hizmet öncesi, gerekse hizmetleri sırasında eleştirel düşünme alanında yetiştirilmesi gerekir ve bunun için de öğretmenlere çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından gerekli destek sağlanmalıdır.

Günümüzde okullar, iyi sorgulayan, tartışmalara katılan, alternatifler üreten, farklı görüşleri kaynaştırarak yeni anlamlar üreten öğrencilerin yetiştirilebilmesine önem vermeli ayrıca bu konuda verilecek derslerle öğretmenlerin yetiştirilmesi bir gerekliliktir. Öğrencilerin nitelikli bilgiyi nasıl elde edecekleri, bilgileri nasıl kullanabilecekleri konusunda öğretmenlerin rehber olması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerin bilgiye ulaşma ve bilgiyi işleme konusunda yetersiz kalmaları onların ortaya koyacakları çalışmaların niteliğinin de düşmesine sebebiyet verebilecektir.

SONUÇ

Günümüzde pek çok ülke eğitim sistemleriyle düşünen, yaratıcı, üretici bireylerden oluşan bir toplum yaratmayı amaçlamaktadır. Genelde düşünme, özelde eleştirel düşünme eğitimine beraberinde daha az sorunlu bir toplum ortaya çıkarması, yüksek bir yaşam kalitesi üretmesi, yaratıcılığı ve üretkenliği beslemesi, sorunların çözülmesinde kolaylık sağlaması, entelektüel birikim yaratması açısından önem

verilmektedir. Bu anlamda üretilen bilginin yapılandırılması, ayıklanması, işlenebilmesi, bir ürüne dönüştürülmesi eğitim kurumlarında yetiştirilen donamlı bireylerin yetiştirilmesi ile olanaklıdır.

Eleştirel düşünmeye, yaratıcılığı, üretkenliği, farklılığı, yeniliği bünyesinde barındıran bir olgu olarak değer verilmektedir. Eleştirel düşünme, bilgi toplumunda bilgiyi etkili bir şekilde kazanmaya, üretilen bilgiyi seçme, değerlendirme, örgütlenme ve kullanma becerisine dayanır. Bilimsellik, mantıklı ve dikkatli düşünme, kuşku duymak, Ne zaman? Neden? Nerede, Nasıl? Kim? gibi sorular sormak eleştirel düşünmenin temelini oluşturur. Aynı şekilde analiz etme, yorum yapma, kendini düzenleme, çıkarımda bulunma, açıklama ve değerlendirme eleştirel düşünmenin bileşenlerini oluşturur.

Eleştirel düşünme hem bireyin gelişimi hem de toplumsal kalkınma açısından bilgi üretimi sürecini tetiklemesi, bilimin gelişmesi ve ilerlemesini sağlaması açısından avantajlar sunmaktadır. Eleştirel düşünme, toplumların demokratik anlamda gelişmesi, ekonomik ve refah seviyesinin artırılması açısından da önemli derecede rol oynar. Eleştirel düşünme eğitimi birey açısından ise, dürüstlüğü, alçakgönüllülüğü, değişime açıklığı, önyargıdan uzaklığı, farklı düşüncelere saygı duymayı içerir. Eleştirel düşünme eğitimi bireyin; soru sorma becerisi, analiz yapma, karşılaştırma yapma, olguları, olayları tartışabilme, değerlendirme ve dinleme kültürünü geliştirir.

Bu bağlamda eğitim sisteminin bilgi aktarma ve ezbere dayalı bir anlayış yerine, eleştirel düşünme becerisini öğretmeye yönelik eğitim programları hazırlanması ve uygulamaya sokması önemli hale gelmektedir. Okul sistemleri önyargılardan uzak, duygularla hareket etmeyen, körü körüne bazı fikirlere bağlanmayan ve kalıp düşüncelerden uzak bir anlayış ile birey yetiştirmelidir. Nitelikli bir eğitim sistemi ve hedeflerine ulaşmada başarılı bir okul sistemi için, öğrenme süreçlerine etkin olarak katılan, bilgiyi seçebilen, örgütleyebilen ve kullanma davranışı gösterebilen, bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Öğrencilere kendilerini güvende hissettikleri, tartışma yöntemi ile grupla öğrenme ortamları yaratılmalı, işbirliği ile öğrenme ortamlarında eleştirel düşünme edinimi kazandırılmalıdır. Eleştirel düşünme becerilerinin artırılmasında durum çalışmaları, yazılı uygulamalar, sorgulama teknikleri önemli bir etkiye sahiptir. Sorular, öğrencilerin analiz, sentez ve değerlendirme yapmalarını sağlayacak şekilde sorulmalı, sınıf tartışmalarında, öğrencilerin bir argüman üzerindeki farklı iddiaları öne sürerek, iddianın olumlu ve olumsuz yönlerinin irdelenmelerine olanak sağlanmalıdır.

Etkili, verimli bir eleştirel düşünme eğitimi için öğretmenin konuyla ilgili eğitilmiş olması gerekliliği yanında, öğretmenin dersi sadece geleneksel ders kitabı ve düz anlatım yöntemine başvurmaması önerilmektedir. Öğretmenler, öğrencilerinin etkin bir biçimde derse katılmalarını sağlamalı, sınıfta herkese eşit davranarak ve etkin bir dinleyici olarak öğrencilere bağımsız bir öğrenme ortamı yaratmalıdır.

Eleştirel düşünme eğitimi demokratik, yaratıcı, üretici ve çok yönlü düşünebilen, öğrenmeyi öğrenen, problem çözebilen, insanlara saygılı ve düşüncelere hoşgörü ile bakabilen sorumlu vatandaşlar yetiştirmek açısından önemli ve gereklidir. Gelecekte toplumsal alanda sosyal düzen, uyum, teknolojik yenilik ve icat dolayısıyla refah ve zenginlik isteniyorsa eleştirel düşünme eğitim programlarına ve uygulamalarına daha fazla yer verilmesi konusu üzerinde ciddiyetle durulması gereklidir.

KAYNAKÇA

Ashton, P. (1988). *Teaching higher-order thinking and content: an essential ingredient in teacher preparation*. Gainesville, FL: University of Florida.

Aybek, B. (2007). Konu ve beceri temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi ve düzeyine etkisi, Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Battal, N. (2015). Eleştirel düşünme. 23 Temmuz 2018 tarihinde <https://vakif.inonu.edu.tr/uploads/old/23/1275/elestirel-dusunme.pp> adresinden alınmıştır.

Cüceloğlu, D. (2001). *İyi düşün doğru karar*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Demir M. ve Uluçınar, U. (2012). Eleştirel Düşünmenin Önemi ve Öğretimi, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 146, 62-66.

Doğan, İ. (2004). *Toplum ve eğitim sorunları üzerinde felsefi ve sosyolojik tahliller*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Duğan, Ö. ve Aydın, B. O. (2018). Halkla ilişkiler lisans öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *Selçuk İletişim*, 11 (2), 179-195.

Faccione, P. A. (12013). Critical thinking: what it is and what it counts, 12 temmuz 2018 tarihinde http://www.student.uwa.edu.au/__data/assets/pdf_file/0003/1922502/Critical-Thinking-What-it-is-and-why-it-counts.pdf adresinden alınmıştır.

Ferrett, S. K. (1997). *Peak performance: success in college and beyond*. New York: Glencoe McGraw-Hill.

Gürkaynak, İ. ve Üstel, F. ve Gülgöz, S. (2008). Eleştirel düşünme. 20 Haziran 2018 tarihinde <http://www.egitimreformugirisimi.org/elestirel-dusunme/> adresinden alınmıştır.

Haskins, G. R. (2006). A Practical guide to critical thinking, 12 Temmuz 2018 tarihinde <http://www.fkm.utm.my/~kasim/mech/smj3513/criticalthinking2.pdf> adresinden alınmıştır.

Karadüz, A. (2010). Dil becerileri ve eleştirel düşünme. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5, (3), 1566-1593.

Negroponte, N. (1995). *Dijital dünya*. İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.

Öğüt, A. (2001). *Bilgi çağında yönetim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Özdemir, (2008). *Eleştirel düşünme*. İstanbul: Kriter Basım Yayın Dağıtım.

Özden, Y. (1999). *Öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem A Yayınları.

Patrick, J. J. (1986). Critical Thinking in the Social Studies. 14 Haziran 2018 <https://www.ericdigests.org/pre-924/critical.htm> adresinden alınmıştır.

Paul, R. W. ve Elder, L. (2006). Minik eleştirel düşünme kılavuzu kavramlar ve araçlar. (Çev. M. Bektaş Fidan). 20 temmuz 2018 tarihinde <https://www.criticalthinking.org/data/pages/15/Odd60e987cbcd57c689a721d880478e85535532d5b5b0.pdf> adresinden alınmıştır.

Ruppel, R. (2005). The Intellectual Foundations of Critical Thinking. 20 Haziran 2018 tarihinde Critical Thinking at Viterbo Retrieved March 7, 2005 from the World Wide Web: <http://www.viterbo.edu/personalpages/faculty/RRuppel/CritThink.html> adresinden alınmıştır.

Sağlam, A. Ç. ve Büyükuysal, E. (2013). Eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeyleri ve buna yönelik engellere ilişkin görüşleri, *International Journal of Human Sciences*, 10,(1), 258-278.

Seferoğlu, S. ve Akbıyık, C. (2006). Eleştirel Düşünme ve Öğretimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 193-200.

Semerci, Ç. (2003). Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Eğilim ve Bilim Dergisi*, 28,(1279, 64-70.

Semerci, N. (2010). Sınıf öğretmenlerinin ilköğretim programında yer alan temel becerilerden eleştirel düşünmenin geliştirilmesine yönelik görüşleri, *e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences*, 5(3), 1070-1091.

Şahinel, S. (2007). *Eleştirel düşünme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Şenşekerci, E. ve Bilgi A. (2008). Eleştirel Düşünme ve Öğretimi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, (14), 15-43.

Tama, M. C. (1989). Critical Thinking: Promoting It in the Classroom. ERIC Digest. 14 Haziran 2018 tarihinde <https://www.ericdigests.org/pre-9211/critical.htm> adresinden alınmıştır.

Taşdemir, M. ve Taşdemir, F. ve Keskin Ş. ve Erol Bektaş, F.B. (2016). Atanmış aday öğretmenlerin düşünce biçimleri bilgi düzeyleri: Kırşehir örneği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Journal of Research in Education and Teaching*, 5, (2), 132-139.

TDK (Türk Dil Kurumu), (2018). 20 Haziran 2018 tarihinde http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b7abf52c994e8.73903056 adresinden alınmıştır.